

ՖՐՈՒՆԾԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ ԵՒ ՍՐՃԱՂԱՑՆԵՐՈՒ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍԸ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԷՋ (1940ԱԿԱՆՆԵՐ)

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ
(adakessian@haigazian.edu.lb)

ՄՈՒՏՔ

Լիբանահայ յետեղեռնեան արհեստագործութիւնը հարիւր տարեկան է: Հաւանաբար անոր առաջին քայլերը գորգի ու հիւսուածեղէնի ասպարէզները եղած են, սկիզբ առած որբանոցներուն մէջ թէ լիբանանցի արաբ գործատէրերու մօտ հայ արհեստատուներու պաշտօնակոչումով: Սակայն, ենթադրաբար 1930ականներէն ու մանաւանդ 1940ականներէն՝ ծառայած ու զարգացած են այլ արհեստներ եւս, ինչպէս պղնձագործութիւնը, կաւագործութիւնը, կաշեգործութիւնը¹: Ըստ պատմողներու, Պէյրութի ու Պուրճ Համուտի (Անդր-Նահար անունով ծանօթ՝ այդ օրերուն) մէջ եղած են հայ արհեստատուական թաղեր կամ կիսաթաղեր: Այսպէս, օրինակ, Պէյրութի Մար Մխալէլ շրջանի գլխատու փողոցը, որ Պուրճ Համուտն ու Հաճընը կը կապէ Պէյրութի կեդրոնական շուկաներուն, եւ որ 1975ին վերանուանուեցաւ Արմենիա, ուշագրաւ եղած է իր գորգագործական, հիւսուածեղէնի ու մանուսագործութեան արհեստանոցներով եւ խանութներով: Անդին, Պուրճ Համուտի մէջ, Մարաշ ուղղուող փողոցներէն մին եղած է պղնձագործներու 'շուկան' մինչ կօշկագործութիւնը տարածուած եղած է ամբողջ Պուրճ Համուտի մէջ:

Կը թուի, սակայն, որ այս արհեստները այնքան ալ տիրական, մանաւանդ երկարակեաց չեն եղած՝ Հալէպի հայկական արհեստագործութեան բաղդատմամբ²: Այդուհանդերձ, ասոնք եւս արժանի են ուսումնասիրու-

Կը թուի, սակայն, որ այս արհեստները այնքան ալ տիրական, մանաւանդ երկարակեաց չեն եղած՝ Հալէպի հայկական արհեստագործութեան բաղդատմամբ²: Այդուհանդերձ, ասոնք եւս արժանի են ուսումնասիրու-

¹ Բանաւոր վկայութիւններ՝ ասպարէզին առնչուող հայ եւ արաբ արհեստատուներու հետ մեր հարցազրոյցներէն:

² Նկատի պէտք է առնել, որ Հալէպի մէջ հայ պղնձագործութիւնը, օրինակ, գոյատեւեց գրեթէ մինչեւ 2000ականներ:

թեան³: Սակայն առկայ նիւթերը այնքան քիչ են որ հազիւ պարագայական կարելիութիւն կ'ընձեռեն դրուագային եւ կղզիացուած, մասնակի պատումներ յառաջացնելու այս կամ այն արհեստին կամ արհեստագործ վարպետին կամ արհեստանոցին մասին⁴:

Ստորեւ պիտի ջանանք ներկայացնել պէյրութահայ պղնձագործութեան իրայատուկ դրսեւորումներէն հանդիսացող սրճաղացներու արտադրանքը, աւելի ճիշտ՝ այդ արհեստին ներկայացուցիչներէն Ֆրունճեան եղբայրներու, մանաւանդ՝ Գէորգ Ֆրունճեանի ու իր արտադրութեան պատումը:

ՍՈՒՐՃ ԵՒ ՍՐՃԱՂԱՅՆԵՐ

Սուրճը հայ իրականութեան մէջ գէթ վերջին երկհարիւրամեակի յատկանշական ներկայութիւն է: Անոր կիրառութիւնը սակայն հայոց մէջ աւելի հին է. հայր Միքայէլ Չամչեան Պասրայէն գրած 8 Փետրուար 1771 թուակիր նամակին մէջ կը խօսի սուրճին մասին, սակայն զայն կը նկատէ դեղ. «Յաւ գլխոյ երբեմն նեղէ զիս, որպէս եւ յայսմ. ժամու եւ սակայն զարմանալի իմն դեղ գտի, զոր ոչ կամէի ի կիր առնուլ, այսինքն ի խահվէն, զի ընդ ըմպելս իմ ցաւն դադարի»⁵: Այս տողերը կը հաւաստեն, որ դեռեւս ԺԸ. դարավերջին հայկական միջավայրի մէջ ան կը կոչուէր «խահվէ» եւ դեռ չէր տարածուած իբրեւ ընդհանրական ըմպելի, ոչ ալ յառաջացած էր ԺԹ. դարու միակ նորաստեղծ հայկական **արմատ** բառը՝ **սուրճը**⁶: Իդէպ, ըստ Հրաչեայ Աճառեան կը վկայէ թէ 1890ականներուն Պոլսոյ երզնկացի հայ պանդուխտները կը զբաղէին սուրճի վաճառքով⁷:

Սուրճին՝ Քեսապի մէջ տարածուածութեան մասին, բանասէր Յակոբ Չոլաքեան հետեւեալը կը գրէ մեզի ուղղած իր 4 Յուլիս 2021 թուակիր նա-

³ Շահեկան պիտի ըլլար ուսումնասիրել Գետնեանի պատրաստած քարիտղով բանող օճախները, պղնձագործ Օհաննէս Սեֆերեանի արհեստագործութիւնը, Թաշճեանի գորգագործական արհեստանոցը (Խալիլ Պետելիի մուտքին) եւն.:

⁴ Անդրանիկ Տազխեան, «Vartabedian Freres. Jdeidet El Metn», *Հարթօնք օրաթերթ, ապրիլեան բացառիկ* - 2019, էջ 100-7:

⁵ Նիկօը մեր ուշադրութեան յանձնեց բանասէր Մերուժան Կարապետեանը (հաղորդակցութիւն՝ 30 Օգոստոս 2021), որուն շնորհակալութիւն կը յայտնենք:

⁶ Ըստ ուսուցիչիս՝ հանգուցեալ Օննիկ Սարգիսեանի 1970ականներու դասարանային վկայութեան:

⁷ Քաղում՝ Բոպերթ Թաթոյեանի *Արեւմտեան Հայաստանի Բիթլիսի նահանգի հայ բնակչութեան թիւը Մեծ Եղեռնի նախօրեակին* հատորէն (մամուլի տակ):

մակին մէջ. «...սուրճը Քեսապի մէջ հիւնէն փարածում ունի, թերեւս 19րդ դարու կէսերէն: Հում սուրճը քուրցերով կը ներածուէր Քեսապի շուկան: Քեսապցի թիթեղագործները կը շինէին սուրճը խարկելու յարուկ սարք: Սրճաղացները երկու փեսակ կ'ըլլային՝ մեփաղեայ երկարատուն գլանաձեւ սարք ..[սսոնք] իրենց վրայ արաբափառ (Հալէպ եւ Պէյրութ շինուած) եւ լափինափառ (Պոլիս շինուած) արձանագրութիւն ունէին. բոլորն ալ հայ անուններ էին: Քեսապի շրջակայ ալաուիթ եւ թուրքմէն գիւղերը թէյի մշակոյթ ունէին. սուրճը անելի ուշ ընդհանրացած է անոնց մէջ»⁸:

Վաւերական փաստեր կը հաստատեն սրճաղացներու գոյութիւնը Պոլսոյ մէջ: Մամուլի վկայութիւններ կը հաստատեն նաեւ ոմն Արթին Մովսէսեանի արհեստագիտութիւնը սրճաղացներու արտադրութեան մէջ⁹:

ՍՐՃԱՂԱՅՆԵՐ ՈՒ ԿՆԻՔՆԵՐ

Մեր հանդիպած ձեռքի սրճաղացներուն մեծամասնութիւնը կնքուած է զանազան ու տարբեր ձեւի կնիքներով¹⁰: Այստեղ կու տանք թէ՛ վստահաբար եւ թէ՛ հաւանաբար ֆրունճեաններուն վերաբերող կնիքներուն մեր ունեցած ցանկը¹¹, ուրիշ առիթի թողլով անելի ամբողջական ցանկն ու մանրամասն նկարագրութիւնը կնիքներուն: Ըսենք միայն թէ կնիքներուն վրայ կը հանդիպինք բազմաթիւ հայ արհեստատուներու լատինատառ, արաբատառ, հայատառ եւ յունատառ անուններու, ինչպէս՝ Ամբակում, Արթին, Խաչիկ, Հաճի Արթին, Հաճի Մանուկ, Հաճի Օհան, Մէլգօն, Յակոբ, ԶԳԳ¹², Պարոյր, Ն. Պեգեան, Պետրոս, Սիմոն: Հանդիպեցանք նաեւ թրքերէն միակ անունի մը՝ Քատրի: Չհանդիպեցանք, սակայն, որեւէ արաբանուն կնիքի:

Ֆրունճեաններուն մասին մեր պրպտումները իվերջոյ մեզ հաղորդակցութեան մէջ դրին Գէորգ Ֆրունճեանի որդի, քալիֆորնիաբնակ Ժիրայր

⁸ Շնորհակալութիւն կը յայտնենք բանասէր Յակոբ Չոլաքեանին եւս:

⁹ Մեր նպատակէն դուրս է սուրճի հայկական կենցաղավարութեան պատմութիւնը ուսումնասիրելը: Հեռու ենք նաեւ օսմ. անեան միջավայրին մէջ սուրճի կենցաղավարման մանրամասնութիւններն ու աշխարհագրութիւնը պրպտելէ:

¹⁰ Հանդիպած ենք նաեւ - նուազ թիւով - չկնքուած սրճաղացներու:

¹¹ Զայն պատրաստած ենք հիմնուելով մանաւանդ հաւաքող Սասուն Սիմոնեանի ճոխ հաւաքածոյին վրայ, օգտուած ենք հաւաքածոնէրէ եւս:

¹² Խորհրդային Հայաստանի մէջ պատրաստուած ոչ-պղնձեայ սրճաղաց:

Ֆրունճեանին հետ¹³, որ պատրաստական գտնուեցաւ մեզի հաղորդել ինչ որ գիտէր ու նաեւ դիմել այլ գիտականերու, որով եւ յառաջացաւ այս նիւթին մէկ կարեւոր մասը¹⁴, որուն եկան աւելնալու հաւաքորդ Սասուն Սիմոնեանի սրճաղացներու հարուստ հաւաքածոյին տուեալները: Արդ, հաւաքուած նիւթը կարելիութիւն կու տար շարադրանք յառաջացնելու եւ գէթ մասամբ վերականգնելու սրճաղացներու ֆրունճեանական արահետին պատումը:

Յաւակնութիւնը չունինք նիւթը սպառած համարելու, բայց կը կարենանք անոր հրատարակումը, որպէսզի արհեստագործական ասպարէզին ցարդ ապրող փոքրաթիւ ականատես վկաները կամ անոնց ժառանգորդները, որոնք կրնան որեւէ տուեալ ունենալ այս առնչութեամբ տեղեկացնեն ուր որ պէտք է, որով եւ առաւել լուսաբանուի միջինարեւելեան արհեստագործութեան այս երեսակը¹⁵:

Ի ձեռի ունեցած մեր հաւաքածոյին տուեալները բաւարար չեն յստակ պատկերացում մը յառաջացնելու թէ ե՛րբ, ո՛ւր, ո՛վ, ի՛նչ պայմաններու մէջ սկսած է այս ճարտարարուեստը Լիբանանի մէջ, մանաւանդ որ հազուագիւտ են թուականակիր սրճաղացները: Վստահաբար արհեստը ներածուած է (հաւանաբար Պոլիսէն), կամ բերուած գաղթական հայերու կողմէ: Կը թուի սակայն, որ Լիբանանի մէջ սրճաղացներու տարածումը թափ առած է 1940ականներու աւարտէն, եւ նահանջել սկսած 1970ականներու աւարտին, երբ արհեստագիտական միջոցներու զարգացումով եւ նպարավաճառներու մօտ ելեկտրական սրճաղացներու տարածումով՝ տուններու մէջ սուրճ խարկել-աղալու դրութիւնը տակաւ դադրեցաւ: Իսկ 1980ականներէն սկսեալ, սուրճի կենցաղավարման զանգուածայնացումով, շուրջ տասնեակ մը ընկերութիւններ աղացուած սուրճ մատակարարեցին շուկա-

¹³ Ժիրայր պատանութեան՝ ինք եւս աշխատած էր իր հօր աշխատանցին մէջ:

¹⁴ Այս ուսումնասիրութեան համար այլատեսակ, կարեւոր եւ օգտաշատ տուեալներ փոխանցեցին եւ օգտակարութիւն ունեցան.- Արսինէ Թորիկեան, Վերա Թովաքեան, դոկտ. Արմէն Իրնէշեան, դոկտ. Չոլաքեան, Մերուժան Կարապետեան, Արթիւր Սարգիսեան (անձնական հանդիպում էշրեֆիէ, Կիրակի 28 Մարտ 2021ին), Սիմոնեան, Աբրահամ Փափազեան (ծն. Հայֆա, 1946, անձնական հանդիպում, 26 Մարտ, 2021ին, Պէյրութ), տղթ. Յակոբ Փափազեան, Ժիրայր Ֆրունճեան (16 Մայիս 2021 եւ 16 Յունիս 2021 նամակագրական հաղորդակցութիւն): Օգտուած ենք նաեւ էշրեֆիէի Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ թաղմանական տոմարին տուեալներէն: Այս բոլորին կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնը:

¹⁵ Յիրաւի, երբ կը բացակային շոշափելի տուեալներն ու փաստերը բանաւոր պատմութիւնը կը վերածուի կարեւոր սկզբնաղբիւրի:

յին՝ նպարավաճառներուն դերը փոխելով աղացող-վաճառողէն պատրաստի սուրճ ծախողի¹⁶: Աւելցնենք, որ Լիբանանի պատերազմի տարիներուն լիբանահայ կարգ մը տուներու մէջ խարկել-աղալը կարճատեւ եւ պարագայական վերադարձ մը ունեցաւ, երբ ելեկտրականութեան տագնապի հետեւանքով սրճաղաց գործարանները բաւարար չէին աշխատեր¹⁷:

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՉԱՓԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Նկարագրութիւն

Սրճաղացը իրարու ագուցուած երկու գլանաձեւ տուփիկներէ կը բաղկանայ: Վերի գլանին մէջ կը լեցուի խարկուած սուրճը: Այս տուփիկին ստորին հատուածին ամրացուած է երկաթեայ 'աղօրիք'ը, որ աղալով սուրճը կը թափէ իրեն ագուցուցած վարի դատարկ տուփիկին: Երկաթեայ աղացքը ունի իրմէ դէպի վեր ցցուած առանցք մը, որ դուրս կը ցցուի առաջին տուփիկին մէջ լեցուած խարկուած սուրճին կափարիչին կեդրոնէն¹⁸: Դուրս ցցուած առանցքին կ'անցուի բռնակ մը, զոր պտուտկելով կ'աղացուի սուրճը: Առանցքին ամրացման համար առաջին գլանին վերի ծայրամասէն միջանի սանթիմէթր վար հաստատուած է կեդրոնական ծակով երկաթեայ կամրջակ մը, որուն մէջէն կ'անցնի առանցքը: Կամրջակին երկու ծայրերը ամրացուած են գլանին պատին: Հետեւաբար, սրճաղացը կը բաղկանայ չորս մասերէ: Պղնձեայ մասերն են.- 1) բռնակը¹⁹, որ պտուտկելով երկաթեայ սարքէն դուրս ցցուած առանցքը կը դարձնէ, 2) կափարիչը, 3) իր ստորին բաժինին մէջ երկաթեայ սարքը պարփակող գլանը, 4) աղացուած սուրճը պարփակող վարի տուփիկ-գլանը: Իսկ մետաղեայ սարքը կը բաղկանայ երեք մասէ.- աղացող գործիքը, առանցքը եւ կամրջակը:

Նախազարդեր

Գլանները չունին նախշումներ, բացի՝ երկու գլաններուն ագուցման, կամ իրարու միացման բաժիններէն: Ասոնք ունին բուն պատեանին ագուցման ծայրամասը պարուրող յաւելեալ գօտի մը, որուն վրայ – որպէս կանոն

¹⁶ Պէտք է նշել սակայն, թէ կային սուրճի մասնագիտացուած խանութներ: Ըստ Իրնէշլեանի՝ «Մարաշի մէջ յիսնականներուն գործած է Զիա անունով հայու մը սուրճի արտադրամասը, որ սուրճ խարկած-աղացած եւ բաժնած է խանութներու: Զիան իր արհեստը յանձնած է «Քաֆէ Կարօ»ին, որ յիսնականներու կէսերէն ունեցած է աղացած սուրճի արտադրամաս եւ բաժնած է մինչեւ գիւղական շրջաններ: Զիայի խանութը յետոյ գնած է Յովհաննէս Ճանսըզեան, որ նոյնպէս զբաղած է սուրճի արտադրութեամբ, մինչեւ փոխադրութիւնը Արմենիա պողոտայի վրայ գտնուող իր եղբոր վաճառատունը: Զիային երկու տղաքը քաղաքը լուսանկարիչներ էին» (վկայութիւն՝ 10 Սեպտեմբեր 2021ի մեր հանդիպման):

¹⁷ Ներկայիս անվերադարձ մեկնած է խարկել-աղալու գործընթացը տուներէն ներս:

¹⁸ Առանցքին միւս ծայրը – աղօրիքէն դէպի վար ցցուած պոչիկը, միջանի սմ. երկարութեամբ – կը խրի վարի գլանաձեւ տուփիկին պարապութեան մէջ:

¹⁹ Երբեմն այս եւս երկաթէ շինուած է, բացի գլխիկէն:

- կատարուած են միօրինակ, շղթայաձեւ նախշազարդումներ: Այս նախշումները ձեռային չեն, այլ՝ կաղապարումի արդիւնք:

Մեր դիտարկած բոլոր սրճաղացներուն կնիքները զարնուած են առաջին տուփիկ-գլանին գրեթէ կեդրոնական հատուածին վրայ: Մեր դիտարկումները կը հաաստեն որ բոլոր նախշերը եւ կնիքները կատարուած են գլաններուն պատրաստման ընթացքին եւ ոչ թէ գործի աւարտին:

Գլաններուն եւ կափարիչին վրայ կան շուրջբոլոր հորիզոնական գիծեր, որոնք հաւանաբար կը ծառայեն գլանի ձեւատրման աշխատանքներու չափագրման: Սրճաղացին պղնձեայ հատուածներէն միայն բռնակն ու գլխիկը թափծու են, մինչ գլանները պղնձեայ թերթեր են, որոնք կը մկրատուին ըստ անհրաժեշտ չափերու եւ կ'ոլորուին՝ գլանի ձեւ ստանալու համար: Գլխարկին վրայ երեւցող կլոր գիծերը հարթ տարածութեան միապաղաղութիւնը ընդհատելու նպատակ ալ կը հետապնդեն:

Չափագրութիւն

Առանցքը պտուտկող բռնակը շուրջ 13 սմ. է. ան կը ծալուի երկուքի եւ կը գետեղուի առաջին գլանին մէջ: Բռնակը կը կշռէ 77-95 կրամ²⁰:

Գլխարկին մետաղը 4-5 մլմ. Հաստութիւն, 3-3.5 սմ. հասակ: Տարբեր գլխարկներ կը կշռեն 50-85 կրամ²¹:

Վերի գլանը ունի 8.5-10 սմ. հասակ: Իսկ ներքեւի գլանին մէջ մտնող բաժինը ունի 1.5 սմ. հասակ, 414-730 կրամ կշիռք: Տուփիկին մետաղին հաստութիւնն է 0.5-1 մլմ.²²:

Վարի գլանը ունի 8.5-14.4 սմ. հասակ: Վերեւի գլանէն հատուած մը պարփակող մասը ունի 1.5 սմ. հասակ: Ան կը կշռէ 44-169 կրամ: Գլանին մետաղին հաստութիւնն է 0.5-1մլմ.²³:

Պարզեւ Ֆրունճեանի արտադրած քամոցը եւ Գէորգ ու Գառնիկ Ֆրունճեաններու արտադրած քամոցին պիտակը

²⁰ Հանդիպեցանք հետեւեալ կշիռքներով բռնակներու.- 77.1, 78, 79, 95.2 կրամ:

²¹ Հանդիպեցանք հետեւեալ կշիռքներով գլխարկներու.- 50.6, 73, 78.9, 82.5, 84.88 կրամ:

²² Հանդիպեցանք հետեւեալ հասակներով գլաններու.- 8.5, 9, 9.7, 10սմ., որոնք ունէին հետեւեալ կշիռքները.- 414, 538, 557, 619, 730 կրամ եւ հետեւեալ հաստութիւնները.- 0.5, 0.6, 1 մլմ.:

²³ Հանդիպեցանք հետեւեալ հասակներով գլաններու.- 8.5, 9.5, 11.9, 12.5, 13, 14.4 սմ., որոնք ունէին հետեւեալ կշիռքները.- 64.2, 81.6, 100, 111, 169 կրամ եւ հետեւեալ հաստութիւնը.- 0.5, 0.6, 0.7, 1 մլմ.:

Գլանիկները իրարու ագուցող բաժինը պարուրող յալեւեալ գօտիները երկու հատ են, նոյնաչափ, իրաքանջիւր՝ 1.2-2 սմ. հասակով: Ասոնք իրենց պարուրած գլանիկին հետ ունին 1-1.6 մմ. հաստութիւն²⁴:

Գլանիկները ունին 4.5-5 սմ. տրամագիծ²⁵:

Ամփոփելով, կրնանք ըսել թէ սրճադաջը ունի շուրջ 26.5 սմ. հասակ, 5 սմ. տրամագիծ եւ 980 կրամ կշիռք:

ՖՐՈՒՆԾԵԱՆԱԿԱՆ ԿՆԻՔՆԵՐՆԵՐ²⁶

Ստորեւ կը ներկայացնենք Ֆրունճեաններուն պատկանող (կամ վերագրուող) կնիքները.-

Ա) Հաճի Գէորգ

1.- Դէպի աջ բացուած աստղով²⁷ կիսալուսին, մզկիթ/6²⁸ بولاد اصلي/6/HADJI KEVORK/GARANTI²⁹

2.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/30³⁰ بولاد اصلي/HADJI KEVORK/4 GARANTI 4

3.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/بولاد اصلي/4 HADJI KEVORK 4/GARANTI

4.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/HADJI KEVORK/ 4 بولاد اصلي/4/ GARANTI

5.- HADJI/KEVORK/GARANTI/666

Բ) Հաճի Պարգեւ

1.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին, աստղ, մզկիթի գծանկար/BARKFOUR³¹ برك فور/GARANTI بولاد اصلي/աստղ 5 աստղ

2.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/برك-فور/BARK FOUR/Trade Mark/GARANTI ابولاد اصلي/ աստղ 6 աստղ

3.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/برك-فور/BARK-FOUR/TRADE MARK بولاد اصلي/GARANTI/աստղ 6 աստղ

²⁴ Հանդիպեցանք հետեւեալ հասակներով գօտիներու.- 1.2, 1.5, 2 սմ., որոնք ունէին հետեւեալ հաստութիւնը.- 1, 1.1, 1.2, 1.6 մմ.:

²⁵ Շատ հազուագիպ տեսակի փոքր եւ մեծ տրամագիծով սրճադաջները:

²⁶ Երբեմն կը հանդիպինք արաբերէն եւ Garanti արտայայտութեանց սխալագրութիւններու: Նշուած թիւերը կնիքներուն մաս կը կազմեն եւ կ'առնչուին արտադրանքին որակին: Իսկ շեղակի գիծերով նշած ենք յաջորդ տողի սկիզբը:

²⁷ Բոլոր աստղերը հինգթեանի են:

²⁸ Այս եւ միւս բոլոր թիւերը մաս կը կազմեն կնիքներուն եւ կ'առնչուին արտադրանքին որակին: Իսկ շեղակի գիծերով նշած ենք կնիքի յաջորդ տողի սկիզբը:

²⁹ Բոլոր աստղերը հինգթեանի են:

³⁰ Այս բառը կը նշանակէ երաշխատրուած, կարծէք ատենի “warranty”-ն ըլլար:

³¹ «Պուլատ ասլի» կը նշանակէ որակաւոր պողպատ, նկատի ունենալով որ աղօրիքը շինուած էր երկաթէ եւ կրնար շուտ մաշիլ՝ եթէ չպողպատուէր:

³² Պարգեւ Ֆրունճեան անուն-ազգանունի կրճատուած ձեւը:

- 4.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/HADJI - بركه
فور/BARKEV BARK-FOUR/GARANTI/աստղ 4 աստղ
- 5.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին/ حاج
بركيف/HADJI/BARKEV/Trade-Mark/ GARANTI/4 հինգթեանի
մարգարտաճաղիկ
- 6.- աստղ/HADJI/BARKEV/աստղ
- 7.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ /HADJI/ بولاد
اصلي/BARKEV GARANTI/աստղ 4 աստղ
- 8.- Դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին, մզկիթ/HADJI بولاد
اصلي/աստղ BARKEV աստղ GARANTI/4
- 9.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին/ حاج برکيف/HADJI/BARKEV/TRADE
MARK/GARNAT/կեդրոնական կլորին շուրջ հինգթեանի մարգարտաճաղիկ
- 10.- Դէպի աջ բացուած աստղով կիսալուսին/3 حاج برکيف/HADJI/VAHAN/
بولد صلي/GARANTI

Գ) Ֆորունճեաններ

- 1.- 4 դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին 4/ FOUROUNDJIAN
FRERES/5555 GARANTI
- 2.- 5 դէպի երկինք բացուած աստղով կիսալուսին 5/JEAN FOUROUNDJIAN/5
- 3.- 4 դէպի երկինք բացուած կիսաբոլորակի մէջ աստղ 4/OAHAN³²/FOUR

ՏԻԳՐԱՆ ԵՒ ՍԱԹԵՆԻԿ ՖՐՈՒՆՃԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՒ ԶԱԽԱԿՆԵՐ

ա) Ընտանիքի ձեւաւորում Հալէպ, ապա անցում Պէյրուֆ եւ արքայադրութեան սկսնաւորում

Տիգրան եւ Սաթենիկ Ֆրունճեան ընտանիքը գոյառած է Հալէպ, ուր ծնած են ընտանիքին հինգ զաւակները՝ Օննիկ (1921--72)³³, Պարգեւ (ծն. 1923), Գէորգ (1925--2003), Զապէլ (ծն. 1926) եւ Գառնիկ (ծն. 1928):

Գէորգ Ֆրունճեան ծնած է Հալէպ, 15 Օգոստոս 1925ին: Ան իր նախա-
կրթութիւնը – ոչ-աւելի քան մինչեւ 5րդ դասարան - ստացած է Հալէպի մէջ,
1930ականներու կէսերուն աշխատանքի լծուած հօր հետ, Օննիկ ու Պարգեւ
եղբայրներուն կողքին, մինչ կրտսերագոյն զաւակ Գառնիկը շարունակած
է ուսումը³⁴: Հաւանաբար այդ ժամանակ ալ ընտանիքը տեղափոխուած է
հաստատուած է Արեւմտեան Պէյրուֆ, Զոքաք էլ Պլաթի շրջանը:

³² Արդեօ՞ք «Օննիկ-Օհան»ի տարբերակն է, սխալագրուած:

³³ Հաւանաբար անոր պաշտօնական անունը Յովհաննէս էր, որովհետեւ Էշրեֆիէի
Ս. Յակոբ եկեղեցիին մահացեալներու տոմարին մէջ հանդիպեցանք հանգուցեալ
Յովհաննէս Ֆրունճեանի թաղման տուեալներու. ան լիբանահայ է, ծնած Հալէպ
1921ին եւ մահացած Զաիլէ, 10 Հոկտեմբեր 1972ին, շաքարախտէ ու թաղուած
Պուրճ Համուտ, 1 Նոյեմբեր 1972ին: Յովհաննէսի հօր անուն նշուած է Տիգրան
(ծնեալ Տիգրանակերտ), իսկ մօր անուն՝ Հեղինէ (ծնեալ Սեւերէկ)...

³⁴ Գառնիկ ուսանած է Համազգային Կրթական եւ Մշակութային Ընկերակցութեան
Նշան Փալանճեան Ճեմարանը մինչեւ 9րդ դասարան:

Կը թուի թէ Տիգրան Ֆրունճեան իր գործատեղին կը հաստատէ Պուրճի մօտակայքը, Ժըմմէյզի, ուր դանակ կը շինէր ու կը սրէր եւ փերեզակութեամբ կը ծախէր զանոնք Պէյրութի կեդրոնական շուկաները: Դանակ շինելը կ'ենթադրէ ծուլարան, ինչպէս նաեւ լա՛ւ իմացութիւն՝ երկաթի կարծրացման-պողպատացման գործընթացին³⁵:

Փերեզակութեան այդ շրջանին Գէորգ կը հանդիպի/կը գործակցի Վահան անուն անձի մը, որ գիտէր սրճադացներու արհեստը: Երեք զաւակները Վահանէն կը սորվին արհեստը, ու կը ձեռնարկեն արհեստին: Յայտնի չեն Վահանին ծագումը, ծննդավայրը, արհեստը ու՛ր սորված ըլլալը³⁶:

Հաւանաբար Վահան կրնայ իմացած ըլլալ արհեստը Պոլիսէն կամ Հալէպէն, գուցէ եւ սորված նոյնինքն Արթին Մովսէսեանէն, ապա անցած Պէյրութ...: Կը թուի, կարճ ժամանակ ետք, ձեռնհաս եւ աշխատասէր Գէորգ Ֆրունճեան կը դառնայ մղիչ ուժը Օնիկ-Պարգեւ-Գէորգ գործընկերութեան, մինչ հօր ջանքերը՝ օգտակար դառնալու գործին, կը մերժուին³⁷:

Բ) Ներգաղթ եւ արտադրութեան հեզասահ ընթացքի խանգարում

1946ին, Գէորգ եւ Գառնիկ Ֆրունճեաններ, ուրիշ ընկերոջ մը հետ, կ'որոշեն Խորհրդային Հայաստան ներգաղթել: Անոնք՝ երեքով, առանց մեկնումի արձանագրութեան նաւ կը սողոսկին ու կը մեկնին Հայաստան, տունը երկտող մը ձգելով թէ իրենք կը ներգաղթեն ...: Ըստ երեւոյթին, հիասթափուելով Հայաստան ժամանումէն ետք իրենց առջեւ պարզուած իրականութենէն, կ'որոշեն ձգել երկիրը: Անոնք կը հասնին թրքական սահման, Արաքս գետի վրայով կը մտնեն Թուրքիա, կը ձերբակալուին թրքական սահմանապահներէ, կ'ենթարկուին թրքական կարճատեւ բանտարկութեան, բայց երբ կը պարզուին փախուստի³⁸ պարագաները իրենց մանրամասնութիւններով, ազատ կ'արձակուին եւ կ'անցնին Հալէպ: Հալէպէն Գէորգ կը հաղորդակցի իր մօր հետ ու կ'անցնի Պէյրութ:

³⁵ Այսմէկը նպաստած ըլլալու է զաւակներու մետաղի մասին իմացութեան:

³⁶ Ըստ Ժ. Ֆրունճեանի տեղեկատուութեան, Վահան սրճադացներ կ'արտադրէր Պէյրութի մէջ եւ զանոնք կը կնքէր իր անունով: Մենք, սակայն, չհանդիպեցանք այդ անունով կնքուած սրճադացներու:

³⁷ Ըստ Ժ. Ֆրունճեանի վկայութեան, զաւակները կը մղեն հայրը որ հանգստեան կոչուի, եւ զերծ մնայ յաւելեալ յոգնութենէ: Ասիկա, սակայն ընկճախտի կ'առաջնորդէ Տիգրանը, որ կը մահանայ 1956ին, Զոքաք Պլաթի իր տան մէջ:

³⁸ Ծանօթ ենք փախուստի պատումի մը, երբ առաջին նաւով Պէյրութէն մեկնած երեք անձեր՝ Թորոս Ճերէճեան, ճեմարանցի մը եւ կաղ երիտասարդ մը, որոնք ներշնչուած Բ. համաշխարհային պատերազմի հերոս օդաչու Նելսոն Ստեփանեանի տիպարէն՝ երազած են օդաչու դառնալ: Մերժուելով, սակայն, անոնք Արաքսի վրայով Թուրքիա անցնելով վերադարձած են Պէյրութ, երբ դեռ երկրորդ կարաւանը չէր մեկնած: Թորոս Ճերէճեան կը պատկանէր հնչակեան ընտանիքի: Ան իր ընտանիքին (ծնողք, 3 քոյր եւ երկու եղբայր) հետ ներգաղթած էր Խ. Հայաստան (հեռախօսագրոյց Մաքրուհի Խաչատուրեանի հետ, 30 Յունիս 2021): Յստակ չէ թէ այս խմբակը կը նոյնանայ Ֆրունճեաններուն հետ:

Պետք է ենթադրել որ այս ողիսականը՝ ներգաղթն մինչև Պեյրուֆ վերադարձ, տեւած ըլլայ շուրջ երեք ամիս³⁹, հետեւաբար պետք է ակնկալել որ Գէորգ Ֆրունճեան Պեյրուֆի մէջ լիարժէք գործի վերսկսած ըլլայ 1947ին:

գ) Վերադարձ Պեյրուֆ, կայունացում եւ բաժանում

Վերականգնուած գործընկերութիւնը՝ երեք եղբայրներուն միջեւ, սակայն, երկար չի տեւեր եւ հաւանաբար 1950ականներու սկիզբին, եղբայրներուն միջեւ անհամաձայնութիւններու պատճառով, նախ Օննիկը, յետոյ Պարգեւը կը հեռանան գործընկերութենէն: Մեզի կը թուի, թէ գործընկերութեան արհեստանոցը որ կը գտնուէր Ժըմմէյզիի մէջ, Փասթէօր փողոցին վրայ, նախապէս եղած ըլլար իրենց հօր Տիգրանի արհեստանոցը: Մեր տրամադրութեան տակ գտնուող նարինջի համեստ քամոցը (տե՛ս՝ նկարը) կը կրէ «Պարգ ֆուր» արաբատառ արձանագրութիւնը, ինչ որ հետեւցնել կու տայ թէ հաւանաբար եղբայրներու գործընկերութիւնը հիմնուած չէր միայն սրճադացներու վրայ, այլեւ՝ նարինջի քամոցներու եւս:

Սրճադացներու երկու անջատ խումբեր կը կրեն «Ohannes Four» եւ «Bark/Barkev Four» կնիքներ, ինչ որ հետեւցնել կու տայ թէ եղբայրները առանձինն շարունակած են իրենց արհեստը եւ հիմնած իրենց անձնական արտադրամասերը: Սակայն, Ժիրայր Ֆրունճեանի վկայութիւնը, թէ՛ «Օննիկը երբեք իր անձնական գործը չունեցաւ. միշտ աշխատեցաւ ուրիշներուն համար եւ հետ», ենթադրել կու տայ թէ անոր անձնական գործը չէ արդիւնատրուած եւ եղած կարճատեւ: Հուսկ ան կը հաստատուի Զահլէ, ուր եւ կը մահանայ (ծնթ. 33):

Պարգեւ Ֆրունճեան, սակայն, կը հաստատէ իր անձնական արհեստանոցը (շուրջ 95 քառ. մետր տարածութեամբ), Գէորգին արտադրամասէն քիչ մը անդին, դարձեալ Ժըմմէյզիի մէջ⁴⁰:

դ) Գէորգ Ֆրունճեան ընտանիք

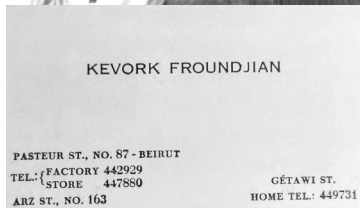
Օննիկին ու Պարգեւին գործընկերութենէ հեռացումէն ետք, 1950ականներու սկիզբը, Գէորգ գործընկերութիւն կ'առաջարկէ իր միւս եղբօր՝ Գառնիկին: Կը թուի թէ այս գործընկերութիւնը թէ՛ մասնակի էր⁴¹ եւ թէ՛ կարճատեւ, առաւելագոյնը՝ մինչև 1950ականներու աւարտ: Գէորգ Ֆրունճեան կ'ամուսնանայ 1956ին Ս. Նշան եկեղեցի, Սուգան Հայվաճեանին հետ եւ

³⁹ Ներգաղթի առաջին նաւը Պեյրուֆէն կը մեկնի 23 Յունիսին, Պաթում կը հասնի Յունիս 27ին: Ներգաղթողները Երեւան կը հասնին 2 Յուլիսին: Միւս կարաւանները կը մեկնին՝ 10 եւ 12 Յուլիսին, 10 Օգոստոսին, 12, 16 եւ 27 Սեպտեմբերին եւ 1946ի վերջին կարաւանը՝ 5 Հոկտեմբերին (*Ժողովուրդի ծայն*, 5, 25, 28 Յունիս, 3, 10, 11, 14, 17, 21 Յուլիս, 8, 13, Օգոստոս եւ 4, 10, 11, 13, 15, 17, 20, 24, 29 Սեպտեմբեր, 3, 6 Հոկտեմբեր 1946): Հաւանական է որ Գէորգ Ֆրունճեան առաջին երեք կարաւաններէն մէկով մեկնած ըլլայ՝ հակառակ տրուած վկայութեան:

⁴⁰ Նիւթեր չունինք Պարգեւ Ֆրունճեանի արհեստանոցին գործունէութեան մասին:

⁴¹ Չհանդիպեցանք Գառնիկ-Գէորգ Ֆրունճեան կնքուած սրճադացներու, սակայն ունինք նարինջի քամոցի պիտակ մը՝ «Kevork & K. Froundjian» (տե՛ս՝ նկար):

կ'ունենայ չորս զաւակ՝ Անի (ծն. 1957), Ժիրայր (ծն. 1958), Վահէ (ծն. 1960) եւ Սոնիա (ծն. 1962): Նոյն շրջանին, կ'ամուսնանայ նաեւ Գառնիկ: Կը թուի թէ 1960ականներու սկիզբը Գէորգի գործը առաւել կ'աճի: Եկամուտը կը հերիքէ որ ան տեղափոխուի Էշրեֆիէ եւ գնէ նորակառոյց շէնքի մը մէկ յարկաբաժինը 1965-66ին, հաստատուի հոն իր ընտանիքով եւ մայրով: Մինչ, Գառնիկ կը ձեռնարկէ Մասիս ճաշարանի հիմնումին, որ 1970ականներուն նշանաւոր դարձած էր Պէյրութի մէջ⁴²:

ե) Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմ, գործադեղիի փակում եւ աւարտ

1975ին, Գէորգ Ֆրունճեանի վարձակալած արհեստանոցի կալուածը կը ծախուի: Նոր սեփականատէրը կը ծրագրէ բազմալարկ շէնք բարձրացնել այնտեղ: Սակայն չհամաձայնելով Գէորգի պահանջած հատուցումին դատաւարութիւն մը ծայր կ'առնէ որ կ'երկարի մինչեւ 2003: Մինչ այդ, սակայն, Լիբանանի պատերազմը կ'անդամալուծէ Գէորգին արհեստանոցը, որ շատ հեռու չէր պատերազմի տաք գօտիէն: Հակառակ անոր որ արհեստանոցը կողոպտուի կամ մեծ վնասներու չ'ենթարկուի, դէպքերը կը զարգանան այնպէս, որ Գէորգին ընտանիքը 1978ին կը տեղափոխուի Մ. Նահանգներ ու կը հաստատուի Քալիֆորնիա, եւ Գէորգ կը դադրեցնէ իր ճարտարարուեստը 1970ականներու աւարտին, թէեւ սիրտը կամ անոր մեծ մասը կը մնայ Պէյրութ, ուր ան յաճախ առանձինն կու գայ եւ արհեստանոցին մէջ մթերելով Հալէպի օճառ եւն. կը զբաղի փոքր առետուրով՝ զանոնք արտաձելով Լոս Անճելըս⁴³: Այլ խօսքով, ճիշտ է որ արհեստանոցը կը դադրի արտադրելէ, սակայն ան կը շարունակուի օգտագործուիլ իբրեւ պահեստ, մինչեւ Գէորգին մահը՝ 14 Սեպտեմբեր 2003, երբ Այնճարէն վերադարձին արկածի կ'ենթարկուի, վարորդը կը վիրաւորուի, իսկ ինք կը մահանայ:

զ) Գէորգ Ֆրունճեանի արհեստանոցը

Գէորգ Ֆրունճեանի արհեստանոցը կը գտնուէր Մար Մխայէլէն դէպի Պէյրութի կեդրոնական շրջանը եւ առետրական գօտին՝ Պուրճ, տանող

⁴² Հաւանաբար ան գործընկերութեան մէջ չէր Գէորգ հետ, այս գործով:

⁴³ Ժ. Ֆրունճեան կը վկայէ. «Կայրս ճմռան երեք ամիսները կ'անցընէր մեզի հետ, իսկ մնացեալ 9 ամիսները՝ Պէյրութ: Իսկ երբ մայրս քաղցկեղով հիւանդացաւ, ան ծրագրեց մօրս մահէն ետք վերադառնալ եւ ապրիլ Լիբանան»:

գլխատր ճամփուն վրայ, Ժըմմէյգիի կաթողիկէ Սէն Ֆամիյ դպրոցաշէնքին կից, Փասթէօր փողոց, թիւ 87: Խանութը ուղղանկիւն էր, խորունկ (շուրջ 275 քառ. մ.), ունէր երկու մաս՝ գրասենեկային բաժին եւ արհեստանոց: Գրասենեակի բաժինն փողոցին նայող ճակատը ունէր ապակեայ ցուցափեղկ (ուր կը ցուցադրուէին արտադրանքներու նմուշներ), կողքին՝ անցք մը դէպի գրասենեակ, որմէ ներս զետեղուած էր գրասեղանը: Գրասենեակ-մուտքի բաժինը տախտակով անջատուած էր ներսէն՝ գործատեղի-արհեստանոցէն: Գէորգ 1973ին, կը բանայ երկրորդ՝ ցուցասրահ-խանութ մը, Սայֆիի մէջ, քաղաքի կեդրոնին աւելի մօտ, միւս աշխատավայրէն երկու հարիւր մէթր դէպի Պուրճի հրապարակ:

է) Արտադրութիւնները եւ շուկան

Ֆրունճեանները սկիզբէն եւթ թարտադրած են սրճադաց ու սանդ:

Գէորգ Ֆրունճեանի սրճադացները սկիզբը կրած են «Hadji Kevork» կնիքը, լուսին-աստղ գծանկարը եւ «ISTANBUL» գրութիւնը: Յետագային, սակայն, իրեն կը թելադրուի չգործածել ասոնք եւ ան կը հրաժարի անոնցմէ⁴⁴:

Ըստ Ժիրայրի, Գէորգ Ֆրունճեան գործարանը արտադրած է երեք տարբեր տեսակի սրճադաց. «Ներքեւի հատուածը կրնար “115” կամ աւելի լաւորակ “116” ըլլալ: Իսկ լաւագոյն որակը, որուն համար ցմահ կ'երաշխատուէր, “666” տեսակն էր: Հետեւաբար, տարբեր տեսակները կ'առնչուէին ներքին սարքին, եւ աղացքին մանրութեան»:

Աւելի ետք, ասոնց կու գան աւելնալու այլ արտադրութիւններ: Գէորգ 1950ին կը սկսի արտադրել նարինջ քամելու գործիք: Իր հիմնական գործը սրճադացն ու քամոցը կը դառնան: Ըստ Ժիրայրի՝ «Քամոցը տարբեր տեսակներ ունէր: Տարրական տեսակը կանաչ ներկուած կ'ըլլար, միջակորակը՝ կարմիր, լաւագոյն երկու տեսակները՝ արծաթագոյն եւ ոսկեգոյն կ'ըլլային»⁴⁵: Ասոնցմէ միայն սրճադացներն ու քամոցները կ'նքուած կամ մակնիշուած էին, մինչ սանդերը, որոնք տարբեր չափերով էին, չէին կ'նքուեր⁴⁶:

1960ականներուն, Գէորգ կը սկսի արտադրել փականագործութեան անհրաժեշտ կարգ մը սարքեր եւս, ինչպէս՝ լուացամանէն վար հոսող ջուրին մաղը եւն.: Այս արտադրութիւններուն բոլոր իրերը կը պատրաստուէին իր արհեստանոցին մէջ: Իր արտադրած գործիքներէն սրճադացին համար կը գործածէր պղինձ եւ երկաթ, նարինջի քամոցին համար *ֆոնտ* եւ ալիւմինիում, իսկ փականագործական իրերուն համար՝ *սթէյնլէս*:

Գէորգ ինք կը կատարէր իր արտադրութեան ցրուումը ամբողջ Լիբանանի մէջ: Ան ամէնամսեայ երթեր կ'ընէր դէպի Թրիփոլի, իսկ ամէն վեց շա-

⁴⁴ Ժ. Ֆրունճեանի վկայութիւն: Չհանդիպեցանք “ISTANBUL”-ը կրող կնիքներու:

⁴⁵ Գէորգին քամոցները լաւորակ էին, դիմացկուն եւ կը մրցէին արտասահմանեան (մանաւանդ իտալական) արտադրութեանց հետ, որոնք աւելի ներկայանալի էին (Ա. Փափագեանի վկայութիւն):

⁴⁶ Սրճադացները կ'նքելու այլ պատճառ էր առկայ մրցակցութիւնը:

բաթը անգամ մը՝ Սայտա: Պէյրութի մէջ, քամոցի իր մեծագոյն յաճախորդները Պասթայի շրջանի օշարակի եւ պտղահիւսի վաճառորդներն էին⁴⁷: Իր արտադրութիւնները ցուցադրուած էին նաեւ Մաարատի համապատասխան խանութներու մէջ: Արտադրութիւնները կ'արտածուէին արաբական երկիրներ, Քուէթ եւ Սէուտական Արաբիա: Միշտ կանխիկ կ'աշխատէր:

Սրճադացները ամբողջութեամբ կ'արտադրուէին Գէորգի արհեստանոցէն: Ան սրճադացներուն պղինձէ պատեաններուն համար պատրաստի թերթեր կը գնէր եւ կ'ոլորէր զանոնք՝ սրճադացին պատեանը պատրաստելու համար: Ըստ Ժիրայրին՝ «ձեւաւորումը մրճահարումով կը կատարուէր»: Սրճադացին կ'որը պղինձ էր, որ նոյնպէս ձուլարանը կը ձուլուէր: Արտադրամասը երկու բաժին ունէր՝ պղնձեայ բաժնի պատրաստութեան եւ երկաթեայ սարքի ձուլման համար:

ը) Գէորգ Ֆրունճեան անհապը

Գէորգ Ֆրունճեանի մասին յուշերը կը հաւաստեն, որ ան «լաւ հայ առաքելական մըն էր, մասնաւոր ուսում չունէր, գրել կարդալ գիտէր ոչ-սահուն, հայախօս էր, բայց թրքերէն եւ արաբերէն գիտէր, շատ լաւ արհեստաւոր էր, ձուլագործ էր նաեւ, աշխատասէր, ճարպիկ, գործի ետեւէն էր եւ լաւ վաճառական⁴⁸, օգնող մարդ էր, Կիրակի չէր բանար արհեստանոցը, շատ եկեղեցի չէր երթար: Ժուժկալ էր, ուտելը կը սիրէր, բայց խմիչքը՝ ոչ: Շատ հայրենասէր, կենսասէր, ընկերային անձ էր, ուղղախօս էր, ինքնավստահ, միութենական յատուկ հակումներ չունէր: Ոչ-հայերու հետ իր յարաբերութիւնները թոյլ էին: Կարճուկ էր, քիչ մը գէր, խնդումներս: Պոտիլը շատ կը սիրէր, ամառները կնոջ հետ մինչեւ երոպաները կը ճամփորդէր: Խուփ մարդ չէր, ընդհակառակը կը պատմէր: Յաճախ հպարտութեամբ կը պատմէր իր փախուստը Հայաստանէն: Իր տունը կոկիկ էր, բարեկեցիկ, կինը կ'ըսէր որ շատ առատածէն անձ մըն էր տան համար: Տեսողութեան խնդիր ունէր, հետեւաբար 1970ականներուն արդէն ինքնաշարժ չէր վարեր»: Իր նախկին դրացիներէն մին կը յիշէ. «Շրջան մը երբ գողութիւնները շատցան, տանս մուտքի դռան կղպանքին *փլաք* մը դրաւ որ չկարենան բանալ. պահարանին տախտակէ ոտքերը կը փոխէին՝ մետաղեայ գաւաթակերպ մաշիկներ շինեց որպէսզի շուտ չմաշին... Լիբանանի պատերազմին հոս գտնուած շրջանին պատսպարանին մէջ օգտակար եղաւ»:

Ժիրայր կը վկայէ. «Հայրս լաւ կազմակերպուած մարդ մըն էր, յաջողէր էր իր ձեռնարկած բոլոր գործերուն մէջ, ժրաջան ու տքնաջան աշխատող էր եւ ազնիւ: Չքաջալերեց որ ուսումնաշարունակեմ. ըստ իրեն՝ մարդուն համար պարզ գրել-կարդալ մը գիտնալը բաւարար էր շուկային մէջ գործելու:

⁴⁷ Ըստ Ա. Փափագեանի «Մենք 35 ոսկիի կը ծախէինք քմոցը: Իսկ սրճադացը անոր շուրջ բան մը պիտի ըլլայ»:

⁴⁸ Կը վկայուի որ ան «ամէն երեք ամիսը Հայաստան կ'երթար կուգար, վաճառականութիւն կ'ընէր»:

Փոքր տարիքէս օրերը կը հաշուէր թէ երբ պիտի աւարտէի երկրորդականս ու միանայի իր գործին: Իրմէ սորված եմ աշխատասիրութիւն եւ պատասխանատուութիւն: Փոքր տարիքէս ինծի ըսած էր որ իրմէ բա՛ն չակնկալեմ, "ինչ որ կ'ուզես ընել, դուն պէտք է շահիս եւ անձամբ ընես"»:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Այս ուսումնասիրութենէն պարզ կը դառնայ թէ.-

- 1) Սուրճը հայոց մէջ մուտք գործած է առնուազն 1770ականներէն:
- 2) Սրճաղացներու արտադրութիւնը հայոց մէջ գոյառած է առնուազն ԺԹ. դարավերջէն:
- 3) Արհեստը Պէյրութ բերուած է հայ գաղթականներուն միջոցաւ:
- 4) Ֆրունճեան եղբայրները կարեւոր նպաստ բերած են Պէյրութի մէջ սրճաղացներու ճարտարարուեստի զարգացման:
- 5) Սրճաղացներու ժամանակագրական կարգին առումով որոշակի է որ Haci Artinէն ետք կու գայ Վահանը, ապա Froundjian Freresը, իսկ Haci Barkev, Haci Kevork եւ Haci Ohannes կնքուած սրճաղացները արտադրուած են գրեթէ միաժամանակ:
- 6) Պէյրութեան սրճաղացներու ֆրունճեանական արտադրանքները գոյատեւած են առաւելագոյնը շուրջ չորս տասնամեակ, 1940ականներէն 1970ականներու աւարտ եւ արդիւնքն են մէկ սերունդի:
- 7) Պարզել եւ Գէորգ/Գ[առնիկ] Ֆրունճեանները անշատաբար արտադրած են նաեւ նարինջի քամոցներ:
- 8) Լիբանանցի արաբ արհեստաւորներ հաւանաբար չեն առնչուած այս արտադրատեսակին:
- 9) Լիբանանի մէջ հայկական սրճաղացներու պատումը թերի է եւ անաւարտ:

THE FROUNDJIAN BROTHERS AND THE INDUSTRY OF COFFEE GRINDERS IN LEBANON (1940S)

(Summary)

Antranik Dakessian (adakessian@haigazian.edu.lb)

Based on the data collected from a large collection of coffee grinders, oral history and communication with the son of Kevork Froundjian, one of the founders of the industry in Beirut in the 1940s, the paper reconstructs the history of the development of the manual coffee grinding machine industry in Beirut and its market. The paper details the specifications of the machine and its various sizes, provides names of those who worked in the field and the dates of the rise and fall of the industry, as well as describing the workshop of Kevork Froundjian, its production line and items and the significant role the Froundjian brothers played in the development of the industry in Lebanon.

The paper concludes that the industry was introduced to Lebanon by Armenian refugees and that native Lebanese industrialists were not involved in this sphere.